

ЛИЛЈАНА МАКАРИЈОСКА

БИСЕРА ПАВЛЕСКА

Одделение за историја на македонскиот јазик

Институтот за македонски јазик "Крсте Мисирков"

бул. Крсте Мисирков бб, 1000 Скопје Македонија

ЗА АНТОНИМИЈАТА ОД ИСТОРИСКИ АСПЕКТ

Антонимијата се дефинира како лексичко-семантичка категорија базирана на спротивните значења на две единици. Таа е карактеристична и за јазикот на средновековните текстови и во тој контекст ја документираме на историски план. Според меѓусебниот значенски однос на логичките и семантичките врски се изделуваат: градациски, комплементарни и векторски антоними. Антонимите кај кои се противставени основните семантички реализации се сметаат за вистински/прави антоними, но ако им се противставуваат само вторичните семантички реализации неправилни или т.н. квазиантоними. Според структурата разликуваме истокоренски и разнокоренски антоними. Во стилската употреба на антонимите се открива креативноста на словенските преведувачи како и изразноста на јазикот.

Клучни зборови: *антоними, средновековна лексика*

Антонимијата се дефинира како лексичко-семантичка категорија базирана на спротивните значења на две единици, а нејзината основа ја прават спротивни поими и тоа во поглед на некоја особеност или противставена насоченост, определена со родски поим (Минова-Гуркова, 2003: 186).

Според основната дефиниција, од која поаѓаат сите автори во проучувањето на појавата антонимија, се работи за лексичко-семантичка категорија што се темели врз спротивните значења на две единици. Во потесното дефинирање на антонимите се зборува за лексичко-семантичка опозиција којашто мора да содржи два основни признака, а тоа се имплицитниот поим што се содржи и во двата опонента, она што е обединувачко и што ги прави двата збора припадници на исто семантичко поле (т.н. архисема), а вториот признак е диференцијалниот признак, односно она што ги прави двата збора противставени по значење (наречен уште семантички множител). Или уште поедноставно општото што обединува и посебното што разграничува (Коспартова 1971: 81). Антонимите како јазична и психолошка реалност бараат соодветен контекст за својата реализација¹, а за антонимна двојка, најобјективно гледано, се работи кога

¹ Во овој прилог се осврнуваме на антонимите документирани во средновековните македонски ракописи од ЦИИ до ЦВИ век, ексцерпирани за *Речничкиот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* на Институтот за македонски јазик "Крсте Мисирков" - Скопје и

при слушањето на едниот во нашата свест веднаш се создава слика за другиот антоним. Тоа се т.н. речнички антоними коишто се општоприфатени од јазичниот колектив, имаат свои синоними во другите јазици и се протолкувани во речникот на соодветниот јазик преку својот опонент (Бучкова, 1979: 62). Антонимите во исто време заемно се поврзуваат и се претпоставуваат еден со друг, т.е. едниот антоним се разбира и се толкува преку другиот (сп. Бојаџиев, 2002: 147). Она што е карактеристично за антонимите е дека тие припаѓаат не само кон иста лексичка, туку и кон иста граматичка парадигма, односно тие се зборови од иста зборовна група. Најмногу антонимни двојки градат придавките, па следат именките, прилозите и глаголите (а антонимни двојки градат и некои од заменките, предлозите и партикулите). Можност за антонимско поврзување има кај сите семантички зборови што означуваат одредени поими (Гортан-Премк, 1994: 127). Сите зборови немаат свој антонимен парник, односно антоними немаат зборовите со конкретно значење, конкретните именки, личните имиња, географските термини, повеќето бои итн. Најважната карактеристика на антонимијата е дека таа се определува од семантиката на зборовите, а тоа значи дека е можно зборот во своето основно значење да нема антоним, но со некое од своите вторични значења, односно со некоја негова лексичко-семантичка варијанта да образува антонимен пар.

Феноменот на антонимијата се разгледува и во рамки на полисемиијата, па на пр. една лексема може да биде употребена со повеќе антонимни значења, но необично голем интерес предизвикува односот на антонимијата и синонимијата. Врската меѓу овие две лексичко-семантички категории се манифестира на различни начини. Така една полисемантичка лексема може да има различни антоними, со секое од своите значења да се спротивставува на друг збор. Цели парадигми на синоними се спротивставуваат на цели парадигми на антоними. Во однос на поврзаноста на двете категории, за антонимијата често се вели дека таа е спротивност на синонимијата, но Палмер (1981: 221) тврди дека статусот на овие две семантички опозиции е различен, т.е. дека спротивно од синонимијата, антонимијата е многу редовна и природна појава во јазикот и може прецизно да се дефинира.

Муехлеисен (1997: 2) пак, ја смета антонимијата за посебно интересна појава и таа вели дека во неа постои нешто мистериозно и мистично, затоа што антонимите истовремено се спротивставуваат и се совпаѓаат².

Значи, според традиционалната дефиниција, антонимијата ги опфаќа сите зборови што се во некаква опозиција, и тоа од основните/прототипните

бележани со соодветните кратенки прифатени за Речникот (т. И, Скопје 2006): *Македонско четвороевангелие* (Мкд), *Кариински ајосџол*, (Карп), *Боловскиот псалтир* (Бон) и коментарот кон него (џомБон), *Зајрејски* (Заг), *Орбелски* (Орб) и *Хлудов* (Хлуд) *џириод*, *Сџианиславовиој џролоџ* (Стан), *Лесновскиој џаренезис* (Лес), *Вайшакиој минеј* (Вт), *Кринскиој дамаскин* (Крн), *Тиквешкиој зборник* (Тикв).

² Муехлеисен (1997: 2), во контекст на својот заклучок, го цитира Круз кој пишува дека антонимите фасцинираат со особините што ги поседуваат, коишто на моменти делуваат парадоксално, при тоа мисли на истовремената блискост и оддалеченост на антонимите, т.е. можноста на нештата многу лесно да преминуваат од една состојба во спротивната (како примери се наведени тенката линија меѓу љубовта и омразата, лудилото и генијалноста).

антоними од типот голем : мал, па сè до парови што означуваат незначителен или ограничен контраст (Муехлеисен, 1997: 5). Но, повеќето лингвисти што се занимавале со оваа проблематика³ сметаат дека терминот антонимија е премногу широк, па се залагаат за нивна категоризација во повеќе одделни групи.

1. Антонимите се класифицираат на неколку начини, според неколку различни критериуми⁴. Најчестата поделба е поделбата според меѓусебниот значенски однос или врз основа на тоа како се изразени логичките и семантичките врски меѓу антонимите. Па така главно се изделуваат три групи и тоа градациски антоними, комплементарни и векторски антоними.

1.1. Градациски⁵ антоними се антоними што се карактеризираат со изразување на различен степен на едно исто својство и се засноваат на логичкиот односна контрарноста (Драгиќевиќ, 1996: 29). Се работи за тричлена опозиција, односно помеѓу двата антонима коишто стојат на крајните точки на семантичкото поле стои и трет меѓучлен на пр.: *нџиџнь – срѣднь – вџисокъ*: *оубазош са вџнзџемъ творитъ во вџисокџи нџсџџи и нџзџџи вџисокџи џакоже да вџџа царџ com1Rg2,8 Воп*; *ниже – вџисоуе: лџна же есџтъ нџженџе слџнџе же есџтъ вџисоуџше и се го ради стоитџ лоуџна пониже џ слџнџа 125r15Km*; *мало – многу*: и кога потреба џислити џх вџси рабџи твои сџт џубо мало џубо многуџ тџко да не џло џвџит се дџло сџе 232r8Km; *гораџъ – стоуџденџ: џсеџанџе же дџиствоуџетџ вџ мноџаџша вџ горџеџе и вџ стџдџнџе 93v9Km* и сл. Основна карактеристика на овој тип антоними е тоа што едниот член од антонимскиот пар е неутрален член, односно тој го претставува критериумот врз чија основа се противставуваат значењата на двата антонима, поточно тој член ја содржи во себе онаа карактеристика што се степенува, што е изразена во помал или поголем степен⁶. Други важни карактеристики на антонимите од оваа група, особено на придавските, е тоа што тие можат да се компарираат и да се поврзуваат со прилози за количество.

1.2. За разлика од градациските, антонимите што влегуваат во втората група т.н. комплементарни антоними, немаат ниту трет меѓучлен, ниту неутрален член и тие не се компарираат, ниту пак може да влезат во состав заедно со количествените прилози (Драгиќевиќ, 1996: 30). Комплементарните антоними го добиле името по тоа што меѓусебно се надополнуваат во значењата и кај нив не се работи за постоење или непостоење на едно исто својство туку за

³ Муехлеисен (1997: 5) во својата докторска дисертација посветена целосно на појавата антонимија наведува повеќе автори како што се Палмер, Лајонс, Круз итн., а тука може да ги додадеме и Саед (2003), Вјежбиџка (1996), Новиков (1973), Драгиќевиќ (1996) и други.

⁴ Драгиќевиќ (1996: 26-27) најпрво ги класифицира антонимите врз основа на компонентната анализа на примарните значења на антонимите, односно расчленување на нивното значење до нерасчленливи единици па ги добива архисемите или обединувачката сема и останатите семи коишто се во противставен однос. Оттука може да се врши поделба на антонимите според архисемите и тоа на антоними со лексикализирана и антоними со нелексикализирана архисема. Според останатите семи, пак, антонимите може да влезат во различни семантички полиња.

⁵ Всушност, повеќе автори сметаат дека терминот антоними, во потесна смисла на зборот, треба пред сè да се врзува со градациските антоними, како најредовни и најпрототипски антоними, коишто во себе ги содржат основните карактеристики на антонимијата.

⁶ Така во антонимскиот пар *нџиџнь – вџисокъ* неутралниот член е придавката *вџисокъ*, како појдовна точка во определувањето на степенот на присуство на карактеристиката.

два сосема различни и спротивни поима, при што со одрекување на едниот член се добива другиот. Низ средновековните текстови употребени се бројни антонимски двојки од овој тип: *благъ/ добръ* – *зълъ*, *добро/благо* – *зло*: *ѿко сѣмъкъце свое сѣлетъ, на злыа и на благыа* • *и дъждитъ на праведныа, и на неправедныа* (вж. кд. *зане не възхотѣ шнъ злое никогдаже нъ възегда доброе* 11г22Кп; *егда же избирает доброе ѿ зло и зло ѿ доброе* 11г20Кп; *ѿ свѣта тьма* • *ѿ блѣгое зло* 124г7Кп; и *что хошетъ сътворити или добро възлюбити или зло възхошетъ* 5г14Кп; и *положишъ на ма зло въз добро* Ps108,5 Вон; *юноша* – *старьць*, *мжъ* – *жена*: *како да би повѣмъ юноше и старци мжѣе же и жены* 269Кп; *мжъскъ* – *женьскъ*: *плачущъ са и рыдающе дроугъ за дроуга ... мжъскы поль и женьскыи* 237в3Les; *любви/възлюбление* – *ненависть*: *исакнъ любовь а ненависть оумножи са* 207в2Stan; *възлюбити* – *възненавидѣти*: *възлюбиши ближнѣго своего, и възненавидиши врага своего* 9в43Mkd; и *положишъ на ма ... ненавистъ за възлюбление мое* Ps108,5 Вон; *правдъникъ* – *грѣшникъ*: *праведници съвѣт се и грѣшници потъмняют се* 204г20Кп; *правдънъ* – *грѣшнъ*: *кънѣ праведни вѣнчани бышъ вы же грѣшнии въ стюдѣ бысте кънѣ праведнии веселат са вы же въ геенж огньнъ прѣдани бждете кънѣ праведнии ѿко свѣт просиашъ въ цѣсарствѣи некъснѣмъ вы же въ тмж кромѣшнаж прѣдани бждете* 61в7Les; *истина* – *лъжа*: *исуежнъ бо истина а лъжа покры зема* 207в6Stan; *въ сынѣ бдѣнѣ въ лъжи истина* 130гLes; *клатва* – *благословение*: *раздроушеи клатвоу дасътъ блѣгословениеи разорен смрътъ подасть намъ животь* 10г20Stan; *оумирати* – *жити*, *оумрѣти* – *оживити*: и *егда оумирает да живеть вѣчно да оумрет же тѣлеснѣ да шживеть дооушевенѣ* 22в15Кп; *жизнь/животъ* – *смрътъ*: *разорен смрътъ подасть намъ животь вѣчныи шкъуе* 10г20Stan; *прѣвода всѣхъ ѿ смръти въ животь* 126б33Orb; *разорен смрътъ подасть намъ животь вѣчныи* 10г20Stan; *врѣменьнъ* – *вѣчънъ*: *да не възлюбимъ тлѣнна и врѣменна нъ нетлѣнна и вѣчнаа* 138вКп; *сздравъ* – *болѣзнъ*: *не трѣвоуатъ здравѣи врачуа нж болѣщи* 15в12Mkd; *дньевнъ* – *нощнъ*: *мисли ношни и дньевни* 9в20Zag; *вѣлъ* – *урзнъ*: *ѿко врѣме его нѣсѣтъ да зрит тако и мѣрина не можеши да реуеши бела или урзна зане имат и зжбы бели имат тѣло урзно* 111в1Кп; *когда являет се вѣла* • *когда урзна* • *когда синна* 124в21Кп; *не можеши единого власа вѣла или урна створити* 9г36Mkd; *вѣлити* – *оурзневати*: *правдъницы вѣлѣют се и грѣшницы оурзневають* 204г20Кп; *вѣльць* – *урнъць*: *къ вѣлцемъ и къ урнцемъ различно творити* 201в1Les; *шведзше урнъцъ и вѣльцъ юноты и сътарцъ свѣтими твоими всели ихъ христѣ* 7в4Zag; *радость* – *печаль*: *въ мѣсто радости имамъ сзрне мои печаль въ мѣсто весѣлѣе горестъ ... въ мѣсто узсты скрзбъ въ мѣсто блѣготишѣе двое сзмѣщенѣе въ мѣсто добръ дѣньн имамъ скрзбны ѿражрн* • *богатъ* – *оубогъ/нищъ*: *когда ни мала же ни велика ни славна же ни неславна ни нища ни богата нъ всѣмъ въ попрање бждетъ* 159г8Les; *придѣте къ мнѣ вси богаты или нищъ* 224в6Les; *богатъство* – *неимѣние*: *аще ли же любилъ еси имѣнѣа и богатъства, что хошеши сз христѣмъ* • *идеже христѣсѣс оучаше ш неимѣнѣемъ* 81г17Кп; *свѣтити (са)* – *потъмнѣвати (са)*: *праведници съвѣт се и грѣшници потъмняют се* • *правдъницы вѣлѣют се и грѣшницы оурзневають* 204г20Кп; *свѣтъ* – *тьма*: и *ѿ аггѣлѣи иже вѣ бысѣтъ дѣволъ* • *ѿ свѣта тьма* 124г7Кп; *праведнии ѿко свѣт просиашъ въ цѣсарствѣи некъснѣмъ вы же въ тмж кромѣшнаж прѣдани бждете* 61в7Les; *таинѣ* – *навѣ*: и *шкъуць твои видан въ таинѣ, ть въздасть тебѣ навѣ* 10г3Mkd; *насищенънъ* – *алчънъ*: *праведницы бждѣтъ насыщении и грѣшницы алчны* 204г20Кп; *пища* – *алканѣе*, *пианъство* – *жажда*: *шбращѣтъ за пищъ алканѣе за пианъство жждѣ за покои болѣзнъ за смѣх плачъ* 282г7Les; *радовати са* – *плакати са*, *веселити (са)* – *рзидати*: *шни радѣуѣтъ са аз же плачуа са шни веселат са аз же рыдаж* 229г17Les; *смѣхъ* – *плачъ*: *шбращѣтъ за покои болѣзнъ за смѣх плачъ* 282г7Les; *печальнъ* – *весельнъ*: *мншзѣи шт ѿловѣкъ дѣньшны дѣньн имѣтъ печалны дѣньн ... аз же*

и пауче веселны дѣнь имамъ 161vKpn; печаль – радость: въ мѣсто радости имамъ сѣдне мон печаль 85r21Kpn; горестъ – сладостъ: и горестъ поразишь сладостъ медовнѣж ... и злосмрадїе поразишь благодѣхннѣж вона 55r21Les; постъ – многогладїе, вѣдѣнїе – многогоспаїнїе: постъ любить и многогладїе ненавидитъ вѣдѣнїе желаетъ и многоспаїна ѿвращает се 209r6Kpn; тѣшанїе – лѣнностъ: и тѣшанїе въ лѣнности его и слава и похвала въ беславіи его 130r30Les; тѣснъ – широкъ: и видехъ двоа брата на десно велико тѣсна а на лѣво велико широка 39r/Tikv; еже сѣтъ ѿ шѣне широка идѣтъ въ мѣжю а еже велико тѣсна та идѣтъ въ рани 39/Tikv; мѣдръ – жродивъ: въсѣкъ оубо иже слышїтъ словеса мои си и творит ѣа, оуподоуеблѣа его мѣжю мѣдрюу ... и въсѣкъ слышїи словѣса мои си, и не творит ѣа, оуподоуеблѣа его мѣжю жродивюу 13r24Mkd; жродивы же мѣдрим рѣшж дадите намъ ѿ елеа вашего 46v8Mkd; новъ – ветхъ: ветхаго и новаго забѣта 94v2Zag; ни вливаатъ бына нова въ мѣхы вѣтхы 15v17Mkd; лѣвица/шоуица – десница: дѣлателъ вѣ и не разумѣвааше кое его несѣтъ десница • и кое несѣтъ шоуица 89r3Les; тебѣ же творащюу мнѣлостына, да не зѣбѣсть лѣвица твоя что творитъ десница твоя 10r3Mkd; зимѣ – лѣтѣ: тако и творааше все ноши и зимѣ и лѣтѣ 54/Tikv; разорити – исплнити: не прїидохъ разорити нѣ исплнити 8r17Mkd; сѣти – жати: въззрите на птици нѣвесныа, ѣако ни сѣати ни жнѣтъ 11r26Mkd.

И антонимите образувани со префиксите не- и без- влегуваат во вистински антонимен однос (доколку се одрекува значењето на позитивниот член). Тука можеме да ги наброиме следните двојки: вѣра – невѣрствїе: дасѣтъ емоу вѣрж благѣж присадити въ невѣрствїи его 130rLes; именованъ – неименованъ/безименитъ: именованни вси и неименованни моулите спѣсти са 22b23Orb; сѣвѣто и славно шѣтъць множитво именованное и безименитое 21b32Orb; правѣдникъ – неправѣдникъ: правѣдники и неправѣдники 101r20Zag; истѣлѣнїе – неистѣлѣнїе: сѣтеь са въ истѣлѣнїе и въ неистѣлѣнїе вскрѣснетъ 1C15,42 Kap; ѣако ѿ земле възета на нѣвѣса ѿ истѣлѣнїе въ неистѣлѣнїе 161v16Kpn; тлѣнъ – нетлѣнъ: да не възлюбїимъ тлѣнна и вѣременна нѣ нетлѣнна и вѣунаа 138vKpn; подаїе – неподанїе: слава же есѣтъ на двою или сѣ подаїемъ или сѣ неподанїемъ 12r14Kpn; оупзванїе – неоупзванїе: дасѣтъ емоу вѣрж благѣж присадити въ невѣрствїи его и оупованїе въ неоупованїи его 130rLes; вѣитїе – невѣитїе: рождѣство же ѿ небытїа высѣтъ въ бытїе 124r1Kpn; пришѣствїе – непришѣствїе: всегда послоушаште мене не ѣако въ пришѣствїи мое тѣкмо нѣ нѣнѣ велми пауче въ непришѣствїи мое Ph2,12 Kap; имѣнїе – неимѣнїе: аще ли же любилъ еси имѣнїа и богатѣства, что хоуеши сѣ христѣм • идеже христѣсѣсѣ оууаше ѿ неимѣнїемъ 81r17Kpn; и тѣшанїе въ лѣнности его и слава и похвала въ беславіи его паки же присадитъ бесмрѣтїе въ смрти его 130r30Les; видимъ – невидимъ: похотѣнїе же есѣтъ ѣако трѣбуетъ възсакъ ѣловѣкъ да похощаетъ нѣчто или добро или зло или видїмо или невидїмо 51r2Kpn; видїмъ еси дѣлѣомъ а намъ невидимы исѣуѣсе 15v21Hlud; вещьствѣнъ – невещьствѣнъ: ѣако и жгнїе шгнѣ невещьствѣнаго попалисте вещьствѣнъ стрѣсти моу 44v3Hlud; словесѣнъ – бесловесѣнъ: ѿ словесное раздѣлает се ѿ безсловесное животно 49v25Kpn; слава – беславіе, сѣмрѣть – бессѣмрѣтїе: и слава и похвала въ беславіи его паки же присадитъ бесмрѣтїе въ смрти его 130rLes итн.

Дублетните форми со не- и со без- регистрирани во македонските црквнорелigioзни текстови (невѣрїе и безвѣрїе, незлобїе и беззлобїе) обично не покажуваат разлики во семантиката.

Во оваа група влегуваат и сложенките образувани со компонента добро-/благо- и зло-, а тие пак во некои случаи означуваат присуство, односно

отсуство на некоја карактеристика, својство и сл., на пр.: *благовѣрие/правовѣрие* – *зловѣрие*: *быстѣ митроупиньскын митрополитѣ зловѣрино противѣ поборникѣ явль са правовѣрино свѣтѣхъ шеразѣ поклоникѣ явль са 184v2Stan*; *благочѣстив(ьн)ъ* – *злочѣстив(ьн)ъ/неблагочѣстивъ*: *яко оустрьднь дѣоуше оумишленїемъ благочѣстивомъ · славне · злочѣстивимъ погоубилъ еси · прѣлюбодѣствьнаа тыщанїа 164a9Vtš* итн.

Навраќајќи се кон наведените главни карактеристики на комплементарните антоними, низ претходниве примери можеме да забележиме исклучок од едно правило, а тоа е можноста на членовите од овие антонимни двојки да се компарираат. Тие исто така може да се поврзуваат и со количествени прилози, а некои од нив дури содржат количествени прилози во својот состав на пр. *благочѣстивъ* – *многозлочѣстивъ*. Сепак, според Драгиќевиќ (1996: 30), овие антоними не може да се вклучат во групата на градациски антоними, бидејќи антонимите не покажуваат одреден степен на присуство или отсуство на одредена особина, туку присуството на таа особина се потврдува во едниот, а сосема се одрекува во другиот член. Така антонимскиот пар *благочѣстивъ* – *злочѣстивъ*, со значење *побожен* : *безбожен*, означува присуство : отсуство на вера во Бога, но сепак може да се компарираат бидејќи припаѓаат во посебна група на комплементарни антоними кај коишто постои можност за компарирање.

1.3. Како посебна група, според видот на изразување на логичко-семантичките врски, се издвојува групата на векторски антоними коишто означуваат спротивна насоченост на одредени признаци и својства. Тука можеме да ги наброиме: *десно* – *лѣво*: *хоцѣмъ егда царствоуеши да поставиши единого ѿ десноуо себѣ а другаго ѿ лѣвоу 148r5Krn*; *десно* – *лѣво/шоуе*: *оуклони себе ѿ нихъ ни на десно ни на лѣво 106r1Les*; и *поглядать на десно и на лѣво 31r12Les*; да не оуклонит са ни на десно ни на шоуе 151r10Les; не можаше прочее ни на дѣсно ни на лѣво прѣити никто 229r18Krn; *взтокъ* – *западъ*: *глагола же вамъ яко мнози ѿ възтокъ и зап! прїидѣтъ 13v11Mkd*; *взнѣтъ* – *взнѣ*: *обрѣтаеши его всако и ѿ дѣсно и ѿ лѣво ... и взноутрьни и взна 116r18Krn*; *взнѣтъждоу* – *взнѣждоу*: *вѣста бо яко помазаеми миромъ и взнѣтъждоу и взнѣждоу добровонни сѣтъ comPs132,2Bon*; *затворишъ гробъ твои затвори и се взнѣтъждѣ зтверъждше и взнѣдѣ стѣгъще 207d22Orb*. Посочените двојки се антоними коишто означуваат спротивна просторна насоченост, а антоними со спротивна временска насоченост се *вечеръ* – *оутро*, како и *рождение* – *оумръщевение*, бидејќи во оваа двојка се воспоставува спротивен однос во насока од почетокот кон крајот на една временска отсечка (од раѓањето па до умирањето, наспроти комплементарните антоними *животъ* – *сѣмрътъ*, што означуваат постоење наспрема непостоење).

2. Вториот начин на класификација на антонимите е според нивната структура. Во постарите дефиниции се вели дека антоними можат да бидат само оние зборови коишто покрај тоа што изразуваат спротивни значења, според структурата се разнокоренски. Сепак во основата на нивното дефинирање лежи противставеноста на значењата, па според тоа надворешната форма не би требало да има влијание во утврдувањето на антонимијата. Според формата тие можат да се поделат на две групи и тоа на разнокоренски и истокоренски.

2.1. Во првата група, што се смета и за побројна, може да ги наброиме: вѣлз – үрзлз, дьлз – ношлз, младз/юлз – старз: жены ѿмещѣтъ са мѣжен своих и мѣжине не хранатъ свѣсти женамъ юнии блждатъ на старыѣа и стари юнат са на младыѣа 207r6Stan; како да ви повѣмъ юноше и старци мѣжје же и жены 269Knp; ходити вьслѣдъ исраилѣ ходившаго ѿ юности до старости 39r22Les итн. Противставеното значење овде се определува од смисловната структура на зборови со различни корени.

2.2. Оние од втората група, пак, се образуваат со помош на префикси придадени кон една иста основа и тука префиксите го создаваат антонимното значење. Префиксите што се среќаваат во црковнословенските текстови со коишто се образуваат зборови спротивни по значење се не- и без-. Андријевска (2003: 87) заклучува дека словенските префикси не- и без- се јавуваат како еквиваленти на грчкиот негациски префикс ἄ-, а во однос на застапеноста почести се образувањата со префиксот не-. Според Црвенковска (2006: 144) префиксот без- се употребува за потенцирање на контрастот, но и двата префикса изразуваат противречност или отсуство на особината изразена во позитивната варијанта од придавката, именката, прилогот или глаголот, па на тој начин се образуваат истокоренски антонимни двојки. Во старите текстови се доста застапени ваквите антоними, а особено поради преведувањето на еден ист грчки збор со неколку словенски паралели со не (Андријевска, 2003: 20).

Во оваа група ги вклучуваме и сложенките во чиј состав, како прва компонента, влегуваат придавките добрз/благз і злзлз и изразуваат присуство или отсуство на она што е искажано со втората компонента од сложенката, па така може да кажеме дека играат улога на противставени префикси. Она што е важно овде да се каже е дека кај истокоренските придавски двојки се работи за антоними само доколку крајните членови ја образуваат антонимната двојка (Бојаџиев 2002: 151), односно ако се работи за комплементарни антоними, каде што сосема се одрекува позитивниот член на антонимскиот пар (Драгиќевиќ 1996:33). Како истокоренски ги наведуваме следните антонимни двојки: оупзвание – неоупзвание, имѣние – немѣние, благовѣрие – зловѣрие, именовањлз – неменовањлз, благоуствивлз – злоуствивлз, правдѣлз – неправдѣлз, вѣдѣти – невѣдѣти, вѣровати – невѣровати итн.

3. Важно е да се каже дека кај антонимите мора да се противставени основните семантички реализации, за да се вклучат во групата на вистински, односно прави антоними⁷, но доколку им се противставуваат само вторичните семантички реализации тогаш се работи за неправи или т.н. квазиантоними⁸, а во однос на употребата таквите се викаат и индивидуални или контекстуални антоними коишто надвор од контекстот престануваат да стојат во антонимен однос.

⁷ Драгиќевиќ (1996: 34) според тоа дали им се противставени сите значења, односно дали им се противставени и примарните и секундарните или пак освен основните им се противставени само уште некои секундарни (а не сите), ги дели правите антоними на полни и неполни.

⁸ Според Марковиќ (1994: 211) неправи или квазиантоними се оние лексеми коишто вршат функција на антоними (или предизвикуваат ефект на антонимија), а се семантички и стилски разнородни. Според неа, лексема чија примарна семантичка реализација се противставува на една од секундарните семантички реализации на друга лексема, како и лексема чија секундарна реализација (или повеќе нејзини секундарни реализации) се противставува на една секундарна реализација (или повеќе) на друга лексема не воспоставува со неа вистински антонимски однос.

Марковиќ (1994: 214), во својата класификација на неправите антоними, на современ план, издвојува посебна група во која влегуваат токму библиските парови што ја опфаќаат опозицијата духовно : телесно/материјално/световно, односно небесно : земско. Тие се наречени прагматички антоними, а влегуваат во групата на неправи антоними затоа што не се противставуваат со своите значења директно туку преку претстави и асоцијации и функционираат како симболи чија вредност може да се раслојува во повеќе слоеви. Така во оваа група спаѓаат антонимите од типот: нево – землѣ: амин бо глагола вамъ. дондеже прѣидет кѣво и землѣ, ѿта еди́на или еди́на у́рѣта, не прѣидеть ѿ закона, дондеже вѣсѣ бѣдеѣтѣ ѿрѣка. не клаиѣтѣ са ѿнѣдѣ ни кѣвоомъ, ѣако прѣсто́ль е́сть вѣо́жїи • ни землеа, ѣако подно́жїе е́сть ногоу́ его 9r34Mkd; небесънъ – земьнъ/мирьскъ: ѿ небѣснѣх ли помышлѣѣтъ или ѿ земнѣх или ѿ доухоуьнѣх или ѿ плѣтскѣх 129rLes; да възненавидѣмъ мирска и да възделемъ кѣвѣснаа • да не възделемъ! землзнна и кѣвѣсна да прѣзираемъ 138vKpn; радѣоуѣи са ѣако кѣвѣснаа ... съ земными 125d19Orb; дѣволъ – ангелъ: и ѿ аггѣлъ иже бѣ бысѣтъ дѣволъ • ѿ свѣта тѣма • ѿ блѣгое зло 124r7Kpn; тогда ѿстави его дѣволъ, и се аггѣли пристѣпишѣ и слоужаахомъ емоу 6v11Mkd; адъ/мѣка – рани: коѣ брата сѣтъ въ мѣкѣ коѣ ли въ раи ѿ шѣе широка идѣтъ въ мѣкоу а еже велико тѣсна та идѣтъ въ раи 39/Tikv; правѣдныи бѣдѣѣтъ въ раи • и грѣшныи въ мѣкѣ 204r20Kpn; доуша – тѣло, доушевьнъ – тѣлеснь: ѣако уювствѣа соуѣ доушевнаа уюства же сѣтъ тѣлеснаа и ѣако ѣже доушевнаа прїемлет ѿвръженїе уюствѣное телѣсное же и уюствѣное 94rKpn; да оумрет же тѣлеснѣ и да шживеть доушевьнѣ 22v15Kpn; доуховьнъ – плѣтскъ: ѿ небѣснѣх ли помышлѣѣтъ или ѿ земнѣх или ѿ доухоуьнѣх или ѿ плѣтскѣх 129rLesn и сл. Опозицијата доуша – тѣло можеме да ја сретнеме изразена низ други противставени лексеми што се преносно употребени и функционираат како симболи за духовното и материјалното. Парот хлѣбъ – глаголъ се среќава во овие текстови како опонентен пар, каде што членовите влегуваат во квазиантонимна двојка со своите преносни значења, а всушност се мисли повторно на телесната храна : духовната храна: не ѿ хлѣбе единомъ живѣ бѣдетѣ уловѣжкѣ нѣ ѿ всѣкомъ глагола изходяцимъ изъ ѡсѣ вѣо́жїиѣх 6r4Mkd. Парот богъ – мамона се употребува повторно за да ја означи противставеноста духовно : материјално: не можете боꝑоу работати и мамонѣ 11r24Mkd. Во основата на религиските текстови лежи вечно противставување на доброто и лошото, па затоа овде се среќаваат најразлични видови противставености кои во суштина упатуваат кон оваа опозиција, иако основните значења не им се противставени на пр.: овьца – вѣлкъ: се азъ послаѣхъ въ ѣако ѡвца посрѣдѣ вѣлкѣ бѣдетѣ же мѣдри ѣако змїа и цѣли ѣако голѣбы 17v16Mkd; пшеница – плѣва: и събереть пшеницѣ своа въ житницѣ • а плевы съжежеть ѡгнемъ негасимимъ 5v12Mkd; хлѣбъ – камень: или кто е́сть ѿ васѣ уювѣлкѣ • емоу же аще възпроситѣ скънѣ его хлѣба, еда камень подасть емоу 12r9Mkd; рыба – змиѣ: или аще рыбы проситѣ, еда змїа подасть емоу 12r10Mkd. Низ контекстот го наоѓаме парот сжѣуць – брѣвно, односно драскае : дгредае, што исто така функционира како квазиантонимски пар, а во себе ја содржи противставеноста мало : големо заради метафорично претставување на неправедното и праведното: что же ли вѣдриши сжѣуць иже въ ѡуеси брата твоего, а еже въ твоёмъ шѣесе брѣвно не уюеши • или како рѣчуеши братоу своему, ѿстави да измѣ сжѣуць изъ шѣесе твоего, и се брѣвно въ шѣѣ твоёмъ • лицѣмъ брѣизми прѣвѣе брѣвно изъ шѣесе своего, и тогда оузриши изжти сжѣуць изъ шѣесе брата твоего 12r3Mkd. Антонимскиот пар тѣма – свѣтъ, изолирано употребен, се наоѓа

во вистински противставен однос, но во контекстот тој упатува на опозицијата добро : лошо, а во заедничка употреба го среќаваме со квазиантонимскиот пар простъ – лжквз што се однесува на толкувањето на лошото и доброто, преку претставата за окото како светило на телото: свѣтилныкъ тѣлоу естъ око · и аще ѡбо око твоє просто бждеть, всѣ тѣло твоє свѣтло бждеть · аще ли око твоє лжкво бждеть, всѣ тѣло твоє темно бждеть 11r22Mkd. Парот камень – песокъ е противставен бидејќи реализацијата на двете лексеми што се остварува низ контекстот упатува на опозицијата правилно : погрешно, или пак потесното сфаќање на парот првенствено упатува на опозициите постојано : непостојано, стабилно : нестабилно: въсѣкъ оубо иже слышѣтъ словеса моа си и творит ѱ, оуподоубла его мжжюу мждроу · иже съзъда своа храмниѱ на камени...и въсѣкъ слышѣи словѣса моа си, и не творит ѱ, оуподоубла его мжжюу ародноу · иже създа храмниѱ своа на песцѣ 13r24Mkd. Освен овој тип на противставености постојат и други групи на квазиантоними коишто во својата основа содржат различни типови противставеност. Па така опозицијата пријател : непријател е искажана преку парот ближныкъ – врагъ: възлюбиши ближнѣго своего, и възненавидиши врага своего 9v43Mkd. Или пак комплементарниот пар правдыныкъ – грѣшныкъ е посочен со фигуративно употребената опозиција жртва – милостѣни: наоучите се что естъ мѣлостѣни хошѱ, а не жрѣтѣ 15v13Mkd и уште многу други примери.

Антонимите обично се во контактна позиција, разделени само со сврзникот и: оумерь и шжикѣ 125r6Zag; ветхаго и новаго заветѣа 94v2Zag; богати и оубози 14r16Zag; мисли ношни и дьнебни 9v20Zag; ырньцѱ и бѣльцѱ 7v4Zag; грѣшныкы ѿ праведныкы 11r22Zag.

Антонимите низ текстовите се употребуваат во неколку функции. Со нивна помош се врши полно опфаќање на предметите и појавите, преку нивно последователно редење се открива единството на противставеностите (Вътов 1998:120). Во словенските преводи на библиските и небиблиските текстови се забележува влијанието на античката литература за којашто е карактеристична употребата на неколку основни стилски фигури меѓу кои се наоѓа и антитезата -стилска фигура што преку сопоставување на два поима го истакнува нивното значење (Црвенковска, 2006: 169). Бројни се примерите на антонимни парови употребени во средновековните текстови како и на квазиантонимите и преку нивната употреба пред сè се постигнува поживо, посликовито и поцелосно прикажување на настаните што се опишуваат, а целта е да се обезбеди што полесно следење и паметење на текстот (Црвенковска, 2006: 169). Секако најзначајно е тоа што преку таквата стилска употреба на антонимите се открива креативноста и умешноста на словенските преведувачи и препишувачи како и раскошноста и изразноста на јазикот.

ЛИТЕРАТУРА

Андријевска 2003: Андријевска, Н., Преводот на грчкото привативно алфа во старите македонски текстови, Скопје, 2003.

Бојациев 2002: Бояджијев, Т., *Бџлџарска лексиколоџија*, Софија, 2002, стр. 101-110.

Бучкова 1979: Бучкова, М., *Юще по вџпроса за речниковите антоними*", *БЕ*, кн. 1, Софија, 1979, стр. 62-66.

Викторова 1981: Викторова, К., *ИКџм вџпроса за антонимията*", *БЕ*, кн. 5, Софија, 1981, стр. 439-443.

Вџтов 1998: Вџтов, В., *Лексиколоџија на бџлџарскиј език*, Велико Тџрново, 1998.

Вџеџбицка 1996: Wierzbicka, A., *Semantics: Primes and Universals*, Oxford University Press, 1996.

Гортан-Премк 1984: Гортан Премк, Д., *Шолисемија и хомонимија у српскохрватском језику*", *ЈФ*, кн. 40, Београд, 1984, стр. 11-19.

Гортан-Премк 1996: Гортан Премк, Д., *Ю лексикографској дефиницији и систему лексикографских дефиниција у једнојезичком речнику*", *Прилози*, кн. 21/2 МАНУ, Скопје, 1996, стр. 105-122.

Драгиќевиќ 1996: Драгиќевиќ, Р., *Ю правим именичким и придевским антонимима*", *ЈФ ЛИИ*, Београд, 1996, стр. 25-39.

Коспартова 1972: Коспартова, М., *Илексичко-семантични противпоставяния в семантичната струкрура на лексемата бџл*", *БЕ*, кн. 1-2, Софија, 1972, стр. 80-85.

Макаријоска 2002: Макаријоска, Л., *Девербџивниџе именки во македонскиџе црковнословенски ракописи од ЦИИ-ЦВИ век*, Скопје, 2002.

Марковиќ 1994: Марковиќ, Р., *Ю неправим антонимима на материјалу Вукових пословица*", *ЈФ*, Л, Београд, 1994, стр. 209-218.

Минова-Ѓуркова 2003: Минова-Ѓуркова, Л., *Сџилисџиика на современиоџи македонски јазик*, Скопје, 2003.

Muehleisen 1997: Muehleisen, V., *Antonymy and Semantic Range in English*, Northwestern University, 1997.

Новиков 1973: Новиков, Л. А., *Анѝонимия в русском јзыке*, Москва, 1973.

Палмер 1981: Palmer F. R., *Semantics*, Cambridge University Press, 1981.

Речник на црковнословенскиоџи јазик од македонска редакција, гл. уредник З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, т. И (Вовед, а-б0, Скопје, 2006.

Saaed 2003: Saaed, J., *Semantics*, Blackwell Publishing, 2003.

Црвенковска 2006: Црвенковска, Е., *Јазикоџи и сџилоџи на џриодоџи*, Скопје, 2006.

ANTONYMY ON HISTORICAL ASPECT

SUMMARY

Antonymy is defined as lexical-semantic category based on opposite meaning of two units. It is important characteristic of the language used in the medieval texts so in that context, antonymia is documented on historical level. Based on the mutual semantic relationship, there are gradual, complementary and vector antonyms. Antonyms with opposite basic semantic realizations are thought as real antonyms, but if only their secondary semantic realizations are in opposition, they are thought as quasi-antonyms. In stylistic usage of antonyms, the creativity of Slavic translators and the expressivity of the language can be noticed.

KEY WORDS: *antonym, medieval lexys*

